

Toen we voor het

Antieke opvattingen over en collectieve herinneringen aan de Germanen

Volgens de meeste geschiedenismethoden waren de Romeinse contacten met de Germaanse cultuur een gevolg van de veroveringen van Caesar in de jaren vijftig van de eerste eeuw v.Chr. In werkelijkheid waren de traumatische oorlogen tegen de Cimbren en Teutonen de eerste ervaringen van het Romeinse Rijk met de Germaanse bewoners van Noordwest-Europa – oorlogen die, zo blijkt uit de antieke overlevering, grote impact hadden op het Romeinse collectieve geheugen.

Onze stad was in zijn 640e jaar toen we voor het eerst de wapens hoorden van de Cimbren (...). Wanneer we vanaf dat moment tellen tot het tweede consulaat van keizer Trajanus [d.i. 98 n.Chr.], dan komen we in het totaal tot 210 jaar: zo lang neemt de verovering van Germanië in beslag.' Deze woorden schreef de Romeinse historicus Tacitus tegen het eind van de eerste eeuw n.Chr. in zijn *Germania*, een kort etnografisch werkje dat was gewijd aan het Germaanse volk. Deze oorlogen hadden beide partijen veel mensenlevens gekost; het waren volgens Tacitus dan ook niet de Samnieten, Carthagers, Galliërs of de Parthen – eveneens gevreesde tegenstanders van het Romeinse volk – die Rome de hardste lessen hadden geleerd, maar de Germaanse stammen van Noordwest-Europa.

Extreme woestheid

Daar waar in Tacitus' *Germania* nog een zeker respect doorklinkt voor de puurheid, de vrijheidzin en de zedelijkheid van de Germanen, zijn andere antieke auteurs veel minder positief gestemd. Geschiedschrijver Velleius Paterculus (circa 19 v.Chr.-31 n.Chr.), die onder de latere keizer Tiberius diende in Germanië, merkt bijvoorbeeld op: '[De Germanen hebben] behalve ledematen en stem niets menselijks. (...) [Ze] zijn – men moet ze meegemaakt hebben om het te geloven – in al hun extreme woestheid ook uitgesproken listig, het is een volk geboren om te liegen.'

eerst de wapens hoorden...

Velleius' oordeel stond niet op zichzelf: tot in de late oudheid kwalificeerden antieke auteurs de Germanen in soortgelijke termen. Het weinig vleiende imago van het Germaanse volk ontwikkelde zich vanuit een Romeinse behoefte aan tegenhangers van de eigen vertrouwde en hooggewaardeerde mediterrane wereld – een onbeschaafde 'tegenpool' van de stabiele, geciviliseerde en geurbaniseerde wereld rond de Middellandse Zee. Voor de Grieken waren het vooral de Perzen die een rol speelden bij de definiëring van het Griekse zelfbeeld; ook voor de Romeinen gold nadrukkelijk dat 'Romein-zijn' slechts inhoud en betekenis kreeg wanneer zij zichzelf zagen in relatie tot anderen – of dat nu Samnieten, Carthagers, Galliërs, Parthen of Germanen waren. Maar van al deze tegenstanders, aldus Tacitus, bleken de Germanen de hardnekkigste.

Klimaatzones

Het rijke arsenaal aan antieke teksten dat is overgeleverd over de volkeren aan 'de randen van de wereld' vertelt dus niet zozeer iets over de bewoners van deze streken, maar vooral over de Grieks-Romeinse wereld waarin ze ontstonden. Het zijn uiterst subjectieve percepties, waarbij opvalt dat in de antieke wereld soms naar verklaringen werd gezocht waarom volkeren waren zoals ze waren. Theorieën over het klimaat speelden daarin een belangrijke rol.

In diverse Grieks-Romeinse etnografische geschriften domineert de opvatting dat de kern van de menselijke beschaving was gelegen rondom de Middellandse Zee. Naarmate de afstand tot de kern groter werd, verminderde de invloed van de beschaafde wereld. Bovendien was de aarde verdeeld in verschillende klimaatzones, die bewoond werden door uiteenlopende menstypes: hoe verder naar het zuiden, hoe groter de hitte, wat de mensen lethargisch en zachtaardiger maakte; in het noorden woonden juist volkeren die beïnvloed werden door de kou. De Romeinse dichter Lucanus (eerste eeuw n.Chr.) verwoordde het zo: 'Iedere noorderling geboren in de vrieskou is onverslaanbaar in de strijd en een liefhebber van de dood; maar gaat men verder naar het zuiden of het oosten, dan zijn de mensen zachtaardiger door de zachte lucht.'

Barbarentrauma

Confrontaties met de 'oorlogszuchtige' volkeren van Noordwest-Europa waren vaak tumultueus. Dat bleek al bij aanvang van de vierde eeuw v.Chr., toen volgens de antieke overlevering hordes Galliërs de stad Rome hadden ingenomen en de Romeinen het vertrek van deze barbaarse

tegenstander slechts wisten te bewerkstelligen na betaling van een grote som geld. De Gallische invasie vormde het begin van een heus Romeins 'barbarentrauma', de angst dat woeste volkeren uit het onbekende noorden het hadden voorzien op het voortbestaan van de stad.

Dit trauma deed zich opnieuw gelden tegen het eind van de tweede eeuw v.Chr., toen Rome bedreigd werd door de Germaanse Cimbren en Teutonen. Komend uit het huidige Denemarken en het noorden van Duitsland waren deze twee volkeren zuidwaarts getrokken, volgens de antieke overlevering met vele honderdduizenden mannen, vrouwen en kinderen. Andere volkeren, waaronder de Helvetische Tigurini, hadden zich bij de barbarenmeute aangesloten. Tussen 113 v.Chr. – het jaar dat door Tacitus werd aangegeven als het begin van de Romeinse oorlogen tegen de Germanen – en 105 v.Chr. brachten de Cimbren en Teutonen Rome verschillende zware militaire nederlagen toe, de grootste in 105 v.Chr. bij het huidige Orange in Frankrijk. Weliswaar wist de roemruchte generaal Caius Marius (157-86 v.Chr.) de Germaanse opmars in twee veldslagen een halt toe te roepen (102-101 v.Chr.),

'De Gallische invasie vormde het begin van een heus Romeins "barbarentrauma"'

maar in antieke teksten uit latere tijden echoën onmiskenbaar gevoelens van angst en onzekerheid. De nadruk in de antieke geschiedschrijving op de onbekende herkomst van de Germanen, hun schier oneindige aantallen, hun beestachtige inborst, de snelheid van hun opmars en hun reusachtige gestalte reflecteren iets van de paniek die de Cimbren en Teutonen in hun tijd moeten hebben veroorzaakt.

Opgeklapte herinneringen

Ongeveer vijftig jaar later, toen collectieve herinneringen aan de Cimbren en Teutonen nog zeer levendig moeten zijn geweest, kostte het Julius Caesar (100-44 v.Chr.) niet veel moeite de oorlogen tegen de Cimbren en Teutonen en hun Helvetische bondgenoten, gebeurtenissen die volgens eigen zeggen 'in de herinneringen van onze vaders' lagen, op te rakelen. Door de oorlogen tegen de Helvetiërs en de legers van de Germaanse *warlord* Ariovistus in 58 v.Chr. – uitvoerig beschreven in het eerste boek van zijn *De bello Gallico* – nadrukkelijk in verband te brengen met de oorlogen tegen de Cimbren en Teutonen en deze en andere kleine volksverplaatsingen op ►

Bernt Kerremans is docent geschiedenis en promovendus aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Het standbeeld van Tacitus bij het Oostenrijkse parlement in Wenen.

Een schilderij van de overgave van de Galliëse leider Vergincetorix aan Julius Caesar na de slag bij Alesia in 52 v.Chr. Geschilderd door Lionel Royer in 1899. Bron: Museum Crozatier.

te kloppen tot reusachtige migraties, maakte Caesar meer van deze confrontaties dan ze feitelijk waren. Op deze wijze kon Caesar zich presenteren als een nieuwe Marius. Daar waar Caesar de Galliërs beschrijft als een soort ‘semibarbaren’ die nog te winnen waren voor de beschaving, daar worden de Germanen door Caesar nadrukkelijk geportretteerd als een woest, arrogant en leugenachtig volk.

Beteugeling

Ondanks twee strafexpedities aan de overzijde van de Rijn bleef het ook na Caesars dood onrustig in het Rijngebied, wat regelmatig tot schermutselingen leidde. In de tijd van keizer Augustus (27 v.Chr.-14 n.Chr.) werden de Romeinse legers in vrijwel jaarlijks terugkerende campagnes over de Rijn gedirigeerd. Het trauma van de Cimbren en Teutonen leek na ongeveer honderd jaar verwerkt. Volgens tijdgenoten, zoals de dichter Horatius (65-8 v.Chr.), was na de beteugeling van Gallië en Spanje de onderwerping van Germanië nu eindelijk aanstaande: *‘[Gehoorzaam zijn] het land van Gallië, niet voor de dood bevreesd, en ook het harde Iberië; de bloeddorstige Sugambren [een Germaanse stam] hebben hun wapens neergelegd.’*

Wat Augustus precies ophad met Germanië

is niet geheel duidelijk, maar een planmatige verovering tot aan de rivier de Elbe waarover in veel moderne literatuur wordt gesproken ligt niet voor de hand: de Romeinen misten simpelweg de kennis over het noordwesten van Europa om een geostrategisch raamwerk voor de lange termijn uit te denken. Ruim twee eeuwen later schreef de Griekse geschiedschrijver Cassius Dio in zijn *Romeinse geschiedenis* dat de Romeinen ‘geen totale gebieden [beheersten], maar louter die delen die toevallig onderworpen waren...’ Dit beeld wordt bevestigd door archeologisch onderzoek: buiten een groot aantal legerplaatsen, vooral gelegen langs de Rijn en de opmarsroutes langs rivieren als de Lippe, is er tot dusverre slechts één civiele nederzetting bekend in Germanië, bij het huidige Lahnau-Waldgirmes (Hessen).

Desondanks zond de augusteïsche iconografie een pregnante boodschap uit van volledige Germaanse onderwerping. Verschillende monumenten – zowel in Rome als in de provincies van het rijk, zoals de triomfbogen van Orange, Carpentras en Saint-Rémy-de-Provence – en munten tonen buigende en geketende barbaren en hevige strijdscènes waarin barbaren het onderspit delven. Ondanks het feit dat er in de tijd van Augustus niemand meer in leven was die de oorlogen tegen de Cimbren en Teutonen persoonlijk kon hebben meegemaakt maakte Augustus tegen het eind van zijn leven vol trots melding dat onder zijn bevel de woongebieden van de Cimbren waren bereikt: ‘Mijn vloot voer over de Oceaan vanaf de monding van de Rijn oostwaarts, tot zover als het gebied van de Cimbri, waar geen enkele Romein noch per land noch per schip ooit tevoren was geweest.’ De naam van de Cimbri zal

Voor de klas

In de opdracht getiteld ‘Munten en memoria’ staat de rol van munten in de herinneringscultuur van het oude Rome centraal. De opdracht is geschikt voor vwo 4 en kan dienen als basis voor profielwerkstukken in havo 5 en vwo 6. Voor meer informatie: b.kerremans@frenckencollege.nl.

in deze nog altijd collectieve herinneringen hebben opgeroepen aan de Cimbrische inval ruim honderd jaar daarvoor.

Nieuw trauma

In de tweede eeuw n.Chr. blikte de geschiedschrijver Florus als volgt terug op de Germaanse veroveringen van Augustus: 'Er was kort gezegd vrede in Germanië, zodat de inwoners veranderd leken, evenals het aanzicht van het land. Ja, zelfs het klimaat was zachter en aangenameer dan het gewoonlijk was.'

Ook andere auteurs oordeelden louter positief over de behaalde resultaten van Augustus' generaals in Germanië, met name zijn beide stiefzonen Drusus en Tiberius. Feitelijk dienden dergelijke loftuitingen als opmaat naar hun beschrijvingen van een nieuw barbareutrauma: de dramatische nederlaag van Publius Quinctilius Varus tegen een Germaanse stammen-coalitie onder aanvoering van de rebel Arminius in het Teutoburgerwoud (9 n.Chr.). Volgens de eerder genoemde Velleius Paterculus betrof het 'een tegenstander die Italië bedreigde met een Cimbrisch-Teutoonse opmars...'

Anders dan vaak wordt beweerd trokken de Romeinen zich na deze 'schande' niet onmiddellijk terug achter de Rijn. Tussen 14 en 16 n.Chr. trachtten Romeinse troepen aangevoerd door Germanicus het geschonden blazoens enigszins te herstellen, totdat keizer Tiberius (14-37) de stekker uit het geld- en troepenverslindende project trok. Germanicus mocht een triomftocht houden

zonder dat er een doorslaggevende overwinning op de Germanen was behaald. Maar ook lang hierna zag Rome zich bij tijd en wijle genoodzaakt militaire expedities te ondernemen aan de overzijde van de Rijn, zoals een recent opgegraven slagveld op de Harzhorn (Nedersaksen) uit de derde eeuw n.Chr. heeft aangetoond. En in tijden van serieuze Germanendreiging herleefden telkens weer de latente collectieve herinneringen aan de Cimbren en Teutonen. ■

De triomfboog die keizer Augustus in Orange in Frankrijk liet neerzetten ter herinnering aan de Gallische Oorlog.

Verder lezen

Klaus-Peter Johné, *Die Römer an der Elbe* (Berlijn 2006).

Bernt Kerremans, 'De politieke carrière van Publius Quinctilius Varus', in: *Hermeneus* 82.5 (2010), p. 198-204.

Idem, 'Een Romeinse prins tussen Rijn en Elbe. Germanicus, Tacitus en de veldtochten in Germanië (14-16 n.Chr.)', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 124.3 (2011), p. 300-317.

Idem, 'Metus Gallicus, tumultus Cimbricus? The Possible Promulgation of a Tumultus in the Cimbrian War (105-101 BCE)', in: *Mnemosyne* 69.4 (2016), p. 822-841. (Alle te vinden op: tinyurl.com/y8fv4rax.)

Robert Nouwen, *Keizer Augustus en de Lage Landen* (Leuven 2009).

Helmuth Schneider, *Feindliche Nachbarn. Rom und die Germanen* (Keulen/Weimar/Wenen 2008).

Vertalingen: Van het werk van Caesar en Tacitus bestaan Nederlandse vertalingen van Vincent Hunink. De boeken van Cassius Dio gewijd aan keizer Augustus zijn vertaald door G.H. de Vries. Marius' oorlogen tegen de Cimbren en Teutonen zijn uitvoerig beschreven in Plutarchus' biografie van Marius, vertaald door Gerard Janssen.

